

N O T Y R E C E N Z Y J N E

Noty recenzyjne opracowali: Halina Górska, Maciej Koźmiński, Jerzy Tomaszewski, Romuald Wojna. Całość materiału zebrał Romuald Wojna.

OGÓLNE

M. Stanislawski, **Tsar Nicholas I and the Jews. The Transformation of Jewish Society in Russia 1825—1855**, Philadelphia 5743 — 1983, The Jewish Publication Society of America, ss. XVI, 246.

Autor pisze we wstępie: „Kiedy Mikołaj I wstąpił na tron Rosji w 1825 r., jego żydowscy poddani żyli w nieświadomości rosyjskiego życia i polityki. Znajdowali się pod władzą państwa rosyjskiego od rozbiórów Polski, lecz przejście spod polskich rządów niewiele wpłynęło na ich tradycyjny sposób życia ... Pod koniec panowania Mikołaja, trzydzieści lat później, jego polityka spowodowała radykalne społeczne i kulturalne zmiany w rosyjsko-żydowskim życiu”. Przedmiotem książki jest analiza tych przemian oraz czynników na nie wpływających. Ważne miejsce wśród nich przypisuje Autor polityce państwa. Oprócz tego rozważa przemiany w życiu gospodarczym oraz haskałę w Rosji. Zaznaczyć należy, iż Królestwo Polskie jest raczej na marginesie jego zainteresowań.

Wykaz źródeł obejmuje archiwalia przechowywane w YIVO w Nowym Jorku (zwłaszcza zbiory pochodzące z Wilna), dokumenty z Jerozolimy i Oksfordu, nie publikowane dysertacje doktorskie, źródła publikowane oraz literaturę w językach rosyjskim, żydowskim, hebrajskim, angielskim, francuskim, nie-

mieckim i polskim. Książka zawiera ilustracje oraz indeks.

J. T.

M. Ormos, **Padovától Trianonig 1918—1920** (Od Padwy do Trianon), Budapest 1983, ss. 451.

M. Ormos jest Autorką wielu wysoko ocenianych prac z dziedziny dyplomacji i stosunków międzynarodowych okresu dwudziestolecia międzywojennego. We wspomnianej książce podjęła po raz pierwszy po II wojnie światowej w historiografii węgierskiej temat dla dziejów dwudziestowiecznych Węgier fundamentalny: problem ukształtowania się radykalnie zmienionych granic kraju w latach 1918—1920. Na podstawie źródeł dotąd nie znanych lub niedostępnych przedstawia dyplomatyczną genezę traktatu pokojowego z Trianon. Ponieważ rola dyplomacji francuskiej w owych latach na obszarze Południowo-Wschodniej („naddunajskiej”) Europy była przemożna, szczególnie wiele miejsca poświęca Autorka polityce Francji. Opierając się głównie na źródłach francuskich i anglosaskich (z uszczerbkiem być może dla archiwaliów i publikacji krajów sukcesyjnych Austro-Węgier), weryfikuje liczne, utarte poglądy na temat procesu pokojowego i gruntowania „ładu wersalskiego”. Pozostawia również szerokie pole do dyskusji naukowych. Konstrukcja książki jest chronologiczna, znajdujemy w niej zatem omówienie przesłanek i warunków

zawieszenia broni w Padwie i Belgradzie, planów okupacji francuskiej, rozgraniczeń ze Słowacją i Siedmiogrodem, a następnie — politykę konferencji pokojowej w Paryżu w sprawach węgierskich w miesiącach Republiki Rad i „drogę do Trianon”.

M. K.

S. Raková, **Politika Spojených států ve střední Evropě po první světové válce**, Praha 1983, Academia, ss. 150, 1 nlb.

Autorka analizuje politykę USA wobec Europy Środkowej w latach 1918—1923, zarówno w dziedzinie dyplomacji, jak zagadnień gospodarczych. Zwłaszcza zwraca uwagę na przedsięwzięcia zmierzające do przeciwdziałania procesowi rewolucyjnemu. Interesuje się zarazem innymi motywami polityki USA, przy czym podejmuje polemikę ze starszą — przede wszystkim zagraniczną — literaturą przedmiotu.

Podstawę źródłową stanowią wyłącznie źródła drukowane, zwłaszcza w USA, niektóre czasopisma. Wykorzystano źródła i literaturę w językach angielskim, czeskim, słowackim, niemieckim i francuskim. Książka ma streszczenia w językach rosyjskim i angielskim.

J. T.

International Business and Central Europe, 1918—1939. Edited by Alice Teichova and P. L. Cottrell, New York 1983, Leicester University Press, St. Martin's Press, ss. XXVII, 1 nlb, 459.

Książka zawiera referaty przedstawione na konferencji w University of East Anglia, Norwich, we wrześniu 1979 r. Towarzyszą im krótkie koreferaty. 16 referatów wydawcy podzielili na cztery części: 1. Strategia i struktura korporacji czy zastąpienie mechanizmu rynkowego? 2. Niemieckie koncerny w Europie Wschodniej. 3. Kapitał niemiecki i szwedzki w przemyśle Środko-

wo-Wschodniej Europy. 4. Kapitał zachodni a banki Środkowo-Wschodniej Europy.

Problematyka dyskutowana podczas konferencji dotyczyła zwłaszcza zagadnień kapitałów zagranicznych w Austrii, Czechosłowacji, na Węgrzech i w Polsce w latach międzywojennych oraz podczas II wojny światowej. Wiele uwagi poświęcono ekspansji koncernów niemieckich. W konferencji brali udział badacze z Wielkiej Brytanii, Francji, RFN, Węgier, Kanady, Belgii, Austrii, Szwecji i Polski. Autorzy referatów wykorzystali archiwalia oraz źródła drukowane, zwłaszcza statystyczne. Tom zawiera ogółem 64 tablice statystyczne.

Uzupełnieniem są indeksy: cytowanych autorów, przedsiębiorstw oraz przedmiotowy.

J. T.

M. Hauner, **Hitler. A Chronology of his Life and Time**, London 1983, Macmillan Press, ss. XI, 221.

Jest to książka podręczna, zawierająca chronologicznie uporządkowane informacje o życiu, działalności oraz deklaracjach Adolfa Hitlera. Otwiera ją obszerna nota pod datą 20 IV 1889 r., zawierająca podstawowe dane o genealogii Hitlera, zamyka data 30 IV 1945 r. z informacją o samobójstwie. Autor starannie zapisuje wydarzenia, w których Hitler brał udział, zwracając zwłaszcza uwagę na jego wypowiedzi dotyczące rasizmu, Lebensraumu i panowania nad światem. W wielu miejscach przytacza cytaty z przemówień, wspomnień dotyczących Hitlera oraz innych dokumentów. Liczne informacje dotyczą działań i wypowiedzi związanych z Europą Środkową i Południowo-Wschodnią.

Podstawę źródłową stanowią źródła publikowane (zwłaszcza wspomnienia, teksty przemówień itp.), także archiwalia (NSDAP Hauptarchive) i opracowania.

Książkę uzupełnia informacja bibliograficzna, zamieszczono także indeks nazwisk.

Na okładce wydawca informuje, że jest to tom z serii analogicznych chronologii życia i działalności postaci, które odegrały istotną rolę w historii.

J. T.

E. Chászár, **Decision in Vienna. The Czechoslovak-Hungarian Border Dispute of 1938**, Astor, Florida 1978, Danubian Press, Inc. ss. X, 165.

Autor rozważa przede wszystkim prawne aspekty arbitrażu wiedeńskiego w przeszłości oraz współcześnie i dochodzi do wniosku, że ówczesna decyzja oraz wynikające z niej zmiany graniczne były ważne w świetle prawa międzynarodowego. Przywrócenie poprzednich granic Czechosłowacji po 1945 r. wynikało ze zmiany sytuacji politycznej. Nadal istnieje problem granicy węgiersko-czechosłowackiej i należałoby znaleźć jego właściwe rozwiązanie.

Niezależnie od oceny poglądów Autora zwrócić należy uwagę, że książka przynosi uporządkowany wykład problemów prawnych związanych z granicą czechosłowacko-węgierską oraz przedstawia informacje — jakkolwiek częściowe — o zmieniającym się stosunku polityków do tej kwestii; uwzględnia przy tym niektóre deklaracje z 1968 r.

Podstawę źródłową stanowią dokumenty opublikowane, wspomnienia i opracowania w językach węgierskim, angielskim, niemieckim i francuskim, pojedyncze także w czeskim i słowackim. Cennym załącznikiem są mapy ukazujące kolejne stadia projektów granicznych przedstawianych podczas rokowań. Użyteczny jest wybór dokumentów związanych z tematem, pochodzących z rozmaitych wydawnictw, nieraz trudno dostępnych. Książkę uzupełnia indeks z hasłami osobowymi, geograficznymi oraz przedmiotowymi.

J. T.

G. Lundestad, **The American Non-Policy Towards Eastern Europe 1943—1947. Universalism in an Area not of Essential Interest to the United Sta-**

tes, Tromsø—Oslo—Bergen 1978, Universitetsforlaget, ss. 653, 1 nlb.

Autor rozważa politykę Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec Europy Wschodniej w końcowej fazie wojny oraz bezpośrednio po jej zakończeniu, zamierzając poddać krytycznej ocenie dotychczasowe poglądy historyków i znaleźć ujęcie najbliższe rzeczywistości. W tym celu analizuje podstawowe koncepcje polityki zagranicznej Waszyngtonu, sfery interesów i miejsce w nich Europy Wschodniej, a następnie politykę wobec następujących państw: Węgry, Czechosłowacja, Polska, Rumunia, Bułgaria, Finlandia i kraje bałtyckie. Poza zakresem bezpośredniego zainteresowania pozostają jednak Albania, Grecja i Jugosławia. W końcowych rozdziałach rozpatruje stosunek USA do traktatów pokojowych z satelitami Trzeciej Rzeszy oraz do projektów federacyjnych, a wreszcie rolę bomby atomowej, sił lądowych oraz nacisku ekonomicznego w polityce Waszyngtonu.

Podstawową część książki uzupełnia załącznik, zawierający zarys polityki ZSRR wobec Europy Wschodniej (s. 435—465).

Podstawę źródłową pracy stanowią archiwalia oraz nie publikowane materiały znajdujące się w USA (wykorzystane, jak można wnioskować z przypisów, solidnie), źródła publikowane oraz literatura — niemal wyłącznie w języku angielskim. Indeks obejmuje hasła osobowe, geograficzne i niektóre rzeczowe.

J. T.

Světová socialistická soustava v 50. letech. Zpracoval autorský kolektiv pod vedením Václava Melichara, Praha 1982, Academia, t. I, ss. 197, 2 nlb, t. II, ss. 201, t. III, ss. 173, 1 nlb.

Wydawnictwo niniejsze jest kontynuacją dwutomowej pracy zbiorowej *Formování světové socialistické soustavy v letech 1944—1949* (Praha 1975, Academia). Rozdział wprowadzający do całości omawia międzynarodowe stosunki

w latach pięćdziesiątych, następnie zaś kolejno Autorzy przedstawiają dzieje ZSRR, Czechosłowacji, Polski (t. I), NRD, Węgier, Rumunii, Bułgarii, Jugosławii, Albanii (t. II), Chin, Mongolii, Korei, Wietnamu, Kuby i kończą problematyką procesów integracyjnych krajów socjalistycznych (t. III).

Każdy artykuł uwzględnia problematykę ekonomiczną oraz polityczną. W przypisach wskazano podstawową bibliografię. Dostrzec jednak można dość duże dysproporcje między informacjami bibliograficznymi. W niektórych wypadkach wymienione są podstawowe publikacje źródłowe oraz selektywnie (kryteria wyboru nie zawsze są tylko merytoryczne) najważniejsze opracowania. W innych wykaz literatury sprawia przypadkowe wrażenie (np. artykuł o Polsce).

Wartościowym uzupełnieniem każdego tomu są zestawienia statystyczne dotyczące zagadnień społecznych i ekonomicznych.

J. T.

BULGARIA

R. Popow, *Balkanska politika na Bylgarija 1894—1898*, Sofija 1984, Izdatelstwo na BAN, ss. 256, 2 nlb.

Praca jest kontynuacją badań historii bułgarskiego nad aspektami polityki zagranicznej Bułgarii w końcu XIX w. Autor skupia swą uwagę zaledwie na okresie pięciu lat, lecz są to lata nader istotne dla historii Półwyspu Bałkańskiego. Kryzys bliskowschodni (1894—1898), będący konsekwencją ruchów wyzwoleniczych uciskanych przez Turcję narodów i interwencji wielkich mocarstw, zaktywizował politykę państw bałkańskich i na pierwsze miejsce wysunął kwestie związane z dziedzictwem ottomańskim. W polityce państw bałkańskich zaczynają dominować problemy stosunku do ruchów wyzwoleniczych w europejskiej części Turcji. Ten krąg problematyki determinował wzajemne relacje między państwami Półwyspu Bałkańskiego.

W trzech rozdziałach starał się Autor ukazać splot czynników determinujących bałkańską politykę Bułgarii, nawiązując jednocześnie do wzajemnych relacji między państwami bałkańskimi, Turcją i mocarstwami europejskimi. Podstawowym problemem wyeksponowanym przez Popowa jest stosunek Bułgarii do Macedonii. Kwestia ta stanowiła podłoże kształtu polityki zagranicznej Bułgarii, a jednocześnie była czynnikiem dzielącym państwa bałkańskie. Autor szczegółowo analizuje bułgarskie próby pogodzenia własnego programu wobec Macedonii z interesami innych państw i faktyczne fiasko wszystkich rozmów.

Baza źródłowa pracy jest obszerna. Zostały wykorzystane źródła archiwalne, drukowane, prasa, pamiętniki, uwzględniono również obszerną literaturę przedmiotu. Cennym uzupełnieniem omawianej pracy jest indeks osobowy i streszczenie w językach rosyjskim i francuskim.

H. G.

Ch. A. Moser, *Dimitrov of Bulgaria. A Political Biography of Dr. Georgi M. Dimitrov*, Ottawa, Illinois 1979, Caroline House Publishers, ss. 360.

Autor książki podchodzi z szacunkiem i podziwem do jej bohatera — znanego działacza bułgarskiego ruchu ludowego, który zmarł na emigracji w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Jak stwierdza we wstępie, celem jego jest przedstawienie biografii politycznej, a więc pomija mniej istotne z tego punktu widzenia fakty z życia prywatnego. Osobisty stosunek do G. M. Dimitrowa, polityka przeciwstawiającego się władzy ludowej w Bułgarii, określa sposób formułowania oraz treść ocen.

Książka dzieli się na siedem rozdziałów. Sześć z nich obejmuje chronologicznie następujące lata: 1903—1926, 1927—1934, 1934—1940, 1941—1944, 1944—1945 oraz 1945—1972. Rozdział ostatni omawia wkład Dimitrowa do koncepcji bułgarskiego agraryzmu.

Książka zawiera bardzo bogaty materiał faktograficzny, który pozwala Autorowi na ukazanie wielu mało dotąd znanych zagadnień. Podkreślić należy, że jest to jedna z nielicznych obszernych biografii poświęconych politykowi bułgarskiemu XX w.

Autor wykorzystał archiwalia przechowywane w USA (m. in. z prywatnego archiwum Dimitrowa, w tym fragmenty jego wspomnień), publikowane źródła bułgarskie, prasę bułgarską oraz literaturę przedmiotu w językach angielskim, bułgarskim, w mniejszym stopniu rosyjskim i francuskim. Załączona bibliografia nie wymienia wszystkich wykorzystanych pozycji. Indeks obejmuje hasła osobowe oraz niektóre geograficzne i rzeczowe.

J. T.

V. Tamir, **Bulgaria and Her Jews. The History of a Dubious Symbiosis**, New York 1979, Sepher-Hermon Press, Inc. for Yeshiva University Press, ss. IX, 3 nlb, 314.

Książka zawiera zarys dziejów Żydów w Bułgarii od czasów rzymskich do 1949 r. Przedstawienie faktów jest zdecydowanie jednostronne i nacechowane uprzedzeniami Autorki. Zwłaszcza jest to widoczne w ostatnim rozdziale, zatytułowanym „Bułgarska psychika”, ukazującym zdecydowanie negatywny portret społeczeństwa bułgarskiego. Tam jednak, gdzie uprzedzenia Autorki mają znaczenie podrzędne (zwłaszcza gdy chodzi o wewnętrzne stosunki w społeczności żydowskiej w Bułgarii oraz jej przeobrażenia), książka może okazać się pomocna dla czytelnika.

Podstawą źródłową są przede wszystkim publikacje (w tym edycje źródeł i prasa), w niektórych wypadkach także archiwalia sofijskie i izraelskie.

Autorka wykorzystała literaturę i źródła w językach bułgarskim, angielskim, hebrajskim, niemieckim, francuskim, włoskim, ladino. Książkę uzupełnia indeks.

J. T.

CZECHOSŁOWACJA

B. Borovička, J. Hruza, **Praha 1000 let stavby města**, Praha 1983, Panorama, ss. 296, 3 nlb.

Autorzy zarysowali dzieje Pragi od jej początków do współczesności z punktu widzenia kształtowania się jej obszaru oraz kształtu urbanistycznego. W następnej części rozpatrzyli na tle historycznym współczesny stan ludności miasta, rozmieszczenie zakładów pracy, mieszkań, infrastrukturę komunalną, urzędnictwo służące wypoczynkowi, komunikację. Książkę kończy zarys planów rozwoju miasta.

Istotnym elementem książki są liczne mapki ukazujące rozwój Pragi z punktu widzenia urbanistycznego, z wyodrębnieniem przemian poszczególnych dzielnic. Liczne barwne ilustracje ukazują przede wszystkim obecny stan zabudowy, lecz w wielu miejscach Autorzy zestawili je z analogicznymi obrazami pochodzącymi z przeszłości.

Książkę uzupełniają streszczenia w językach rosyjskim, niemieckim i angielskim. Brak bibliografii; większość ilustracji pochodzi ze zbiorów archiwum Zakładu Głównego Architekta Pragi.

J. T.

Čeští utopisté devatenáctého století, Praha 1982, Melantrich, ss. 293, 1 nlb, České myšlení, svazek jedenáctý.

Kolejny tom z serii prezentującej tradycje czeskiej myśli społecznej i politycznej przedstawia wybór pism czeskich utopistów XIX w. Książkę przygotował do druku i opatrzył komentarzami Jan Novotný. Tom obejmuje przede wszystkim dzieło Bernarda Bolzano *O najlepszym państwie*, które wydawca określa jako jedyną czeską utopię w klasycznej postaci, zawierającą model idealnej struktury państwa i społeczeństwa. Oprócz tego zamieszczono dwa mniejsze dziełka: Augustin Smetana, *Znaczenie obecnego stulecia*, oraz

Karel Sabina, *Komunizm duchowy*. Prace te publikowane są w całości. Wydawca w przedmowie wspomina także o innych dziełach bliskich tematowi edycji.

W przypisach do wstępu znajdujemy nieliczną literaturę tematu. Książkę uzupełnia indeks nazwisk.

J. T.

O. Urban, *Česká společnost 1848—1918*, Praha 1982, Svoboda, ss. 690, 4 nlb.

Przedmiotem tej książki są polityczne i społeczne przemiany społeczeństwa czeskiego od Wiosny Ludów do powstania Republiki Czechosłowackiej. We wstępie Autor podkreśla popularny charakter opracowania. Wynika z tego brak przypisów, zastosowanie publicystycznej formy literackiej oraz chronologicznej przede wszystkim konstrukcji wykładu. Uzupełnieniem tekstu jest wkładka ilustracji (64 strony). Znaczenie książki wykracza jednak poza popularyzację dotychczasowego stanu wiedzy. Autor bowiem wykorzystał rozległą bazę źródłową, a zakres problematyki oraz argumentacja poparta cytowanymi dokumentami i wspomnieniami powodują, iż ma również znaczenie dla historyków.

Czytelnik znajduje tu wykład polityki władz austriackich wobec społeczeństwa czeskiego, przemiany w tymże społeczeństwie prowadzące do ukształtowania się nowoczesnej struktury, początki i rozwój ugrupowań i koncepcji politycznych, które stały się podstawą struktury politycznej okresu międzywojennego, spory o kierunek czeskiej polityki. Problemy te ukazuje Autor na tle polityki europejskiej.

Książkę uzupełniają: zwięzła tablica chronologiczna, wykaz gabinetów austriackich (wskazano nazwiska premierów i ministrów spraw zagranicznych), bibliografia (wybór obejmujący źródła i opracowania, 16 stron druku), indeks nazwisk (z krótkimi informacjami o każdej osobie).

J. T.

R. Szporluk, *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*, New York 1981, East European Monographs No LXXXV, distributed by Columbia University Press, ss. 4 nlb. 244.

Książka przynosi elementarne wiadomości biograficzne o Tomašu Masaryku, koncentrując w tej dziedzinie uwagę na studiach i kształtowaniu się światopoglądu. Zasadniczym tematem zainteresowania Autora jest myśl polityczna i światopogląd Masaryka. Problemy te przedstawia w siedmiu rozdziałach: 1. Zainteresowania młodzieńcze — religia, narodowość, filozofia; 2. W poszukiwaniu autorytetu — religia czy nauka?; 3. Przywództwo — demokracja czy teokracja; 4. Religia a nacjonalizm; 5. Naród i państwo; 6. Rewolucja narodowa; 7. Republika masarykowska — nacjonalizm z ludzką twarzą.

Autor krytycznie rozważa koncepcje Masaryka, uznając jego wybitny wpływ na czeską myśl polityczną. Formułuje pogląd, iż w przeszłości był on wprawdzie podziwiany, lecz niezrozumiany, podczas gdy realnie wpłynął na świadomość społeczną kilkadziesiąt lat po swej śmierci.

W książce wykorzystano opublikowaną spuściznę Masaryka oraz inne drukowane dokumenty, jak również literaturę w językach czeskim, słowackim, angielskim i ukraińskim. Tom uzupełnia indeks.

J. T.

F. Ruttkay, *L'udovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky*, Martin 1982, Matica Slovenská, ss. 391.

We wstępnym rozdziale Autor ukazuje studia L. Štúra oraz jego drogę do dziennikarstwa. Podstawową część pracy stanowi omówienie dziejów współpracy Štúra z prasą, jego udział w wydawaniu i redagowaniu czasopism, a wreszcie problematyka jego publicystyki.

Ruttkay wykorzystał archiwalia (przede wszystkim przechowywane w zbiorach Maticy Slovenskej oraz w Muzeum Narodowym w Pradze), źródła drukowane, czasopisma oraz literaturę w językach słowackim i czeskim, w niewielkim zakresie niemieckim i słowackim.

Książka przynosi obszerny materiał informacyjny dotyczący dziejów prasy słowackiej w czasach Štúra. Uzupełniają ją indeksy nazwisk oraz geograficzny, a także mapa słowackich czasopism literackich w okresie objętym książką.

J. T.

Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše, Praha 1982 Ústav československých a světových dějin ČSAV, ss. 676.

Z okazji sześćdziesiątej rocznicy urodzin Jaroslava Puršy ukazał się zbiór studiów ofiarowanych mu przez historyków czeskich i słowackich. Tom zawiera wstęp ukazujący drogę życiową jubilata, 33 artykuły, bibliografię prac J. Puršy (293 pozycje bibliograficzne) oraz spis treści w językach czeskim, rosyjskim i angielskim.

Jak zwykle w podobnych wydawnictwach zakres problematyki objętej artykułami jest rozległy. Wydawcy rozdzielili je na cztery części. W pierwszej znajdują się studia dotyczące niektórych teoretycznych problemów badań historycznych (przede wszystkim XX w.). Część druga poświęcona jest zagadnieniom dziejów historiografii. W części trzeciej znajdują się artykuły dotyczące wybranych zagadnień historii, przede wszystkim XX w. Wreszcie w części trzeciej — studia z zakresu dziejów nauki i techniki.

Większość artykułów dotyczy dziejów społecznych i ekonomicznych Czechosłowacji. Niektóre wykraczają poza jej terytorium, kilka odnosi się do historii politycznej.

Artykuły zaopatrzone są w odsyła-

cze do źródeł i literatury oraz streszczenia w językach rosyjskim i angielskim.

J. T.

Dokumenty k dejinám KSČ na Slovensku (1917—1928), I, Bratislava 1981, Pravda, ss. 436, 3 nlb.

W 1980 r. Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KP Słowacji wydał tom dokumentów dotyczących dziejów partii w latach 1929—1938. Obecnie otrzymujemy t. I, przygotowany przez Júlię Hautovą. Zbiór obejmuje 117 dokumentów; pierwszym z nich jest ulotka rewolucyjnych socjalistów wydana w Budapeszcie w listopadzie 1917 r., ostatnim — rezolucja konferencji w Zwoleniu z 20 I 1929 r.

Dokumenty pochodzą z archiwów słowackich i czeskich, część (ulotki, rezolucje, artykuły itp.) była drukowana w prasie lub w odrębnych publikacjach. Niektóre z zamieszczonych tu tekstów były publikowane w dawniejszych zbiorach dokumentów, o czym znajdują się wzmianki.

Dokumenty publikowane są w całości, zaopatrzone w informację o miejscu przechowywania oraz niezbędne przypisy. Krótki wstęp wyjaśnia zasady edycji oraz wskazuje najważniejsze problemy objęte dokumentami.

Wydawnictwo uzupełniają: wykaz źródeł i literatury, indeks nazwisk oraz indeks nazw geograficznych.

J. T.

Kultur und Gesellschaft in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 23. bis 25. November 1979 und vom 28. bis 30. November 1980, München—Wien 1982, R. Oldenbourg Verlag, ss. 351.

Książka zawiera 21 referatów przedstawionych na konferencjach Collegium Carolinum w latach 1979 i 1980. Dotyczą one różnorodnej problematyki kul-

tury oraz polityki w Czechosłowacji międzywojennej. Zwłaszcza interesujące są referaty łączące się z zagadnieniami życia mniejszości narodowych oraz relacji między kulturą a polityką. M. in. odrębne studia dotyczą dziejów niemieckiego teatru w Czechach (W. Heidrich), czeskiego teatru i filmu (J. Hoensch), prasy i radia (K. Jezdinský), oświaty (E. Hartmann, M. K. Bachstein, L. Lipscher), dziejów życia religijnego (K. A. Huber, M. Podivinský), dziejów historiografii (F. Seibt). Przy referatach wskazane są źródła i literatura.

Książkę uzupełnia indeks nazwisk.

J. T.

R. Franke, **London und Prag. Materialien zum Problem einer multinationalen Nationalstaates 1919—1938**, München—Wien 1982, R. Oldenbourg Verlag, ss. 562.

Podtytuł tej obszernej książki wyraża dobrze jej charakter, trudno bowiem uznać ją za systematyczne — choćby nawet częściowe — opracowanie zagadnień narodowościowych Republiki Czechosłowackiej między wojnami. Jest to owoc skrupulatnej pracy badacza, który przestudiował liczne teki dokumentów w Public Record Office w Londynie, edycje źródeł dyplomatycznych oraz obszerną literaturę w tym celu, by zebrać krytyczne informacje oraz oceny polityki narodowościowej Czechosłowacji. Autor zmierza do udowodnienia, że Republika powstała w sprzeczności z teoretycznymi założeniami reprezentantów mocarstw zwycięskich w I wojnie światowej, obejmując ziemie, które nie powinny do niej należeć, a następnie prowadziła konsekwentnie politykę wrogą mniejszościom narodowym. Grzechy jej doprowadziły do upadku jesienią 1938 r.

Otwarta niechęć w stosunku do Czechosłowacji, tendencyjny dobór dokumentacji i jawna przesada licznych twierdzeń powodują, że wartość naukowa tej książki sprowadza się do bardzo bogatej dokumentacji cytowanej

w tekście. Pozwala ona — pod warunkiem znajomości innych źródeł oraz literatury — na szersze spojrzenie na stosunki czechosłowacko-brytyjskie w latach międzywojennych. Usprawiedliwia to jej publikację. W załączeniu Autor zamieszcza 32 teksty lub ich fragmenty z dokumentów brytyjskich, artykułów z prasy brytyjskiej, a nawet książek historyków, które mogą wesprzeć jego pogląd. Książkę uzupełnia wykaz źródeł i literatury oraz indeks nazwisk.

J. T.

Protokol II. řádného sjezdu Komunistické strany Československa 31. X.—4. XI. 1924, Praha 1983, Svoboda, ss. 761, 1.

Kolejny tom źródeł do dziejów Komunistycznej Partii Czechosłowacji zawiera więcej, niż to obiecuje jego tytuł. Podstawową częścią tomu jest protokół II Zjazdu KP Czechosłowacji, który obradował w Pradze na przełomie października i listopada 1924 r. Podstawą wydania był opublikowany w 1925 r. tekst protokołu, do którego wniesiono poprawki na podstawie materiałów archiwalnych. Zaznaczono także odstępowanie tekstu od sprawozdania publikowanego bieżąco przez dziennik „Rudé právo”. Opublikowano również dokumenty, które towarzyszyły poprzedniemu wydaniu protokołu. Oprócz tego wydawcy zamieścili wybrane materiały związane z obradami Zjazdu. Niektóre były w swoim czasie opublikowane, inne pochodzą z archiwów (przede wszystkim Archiwum Instytutu Marksizmu Leninizmu KC KPCz). Należą do nich dokumenty związane z przygotowaniem Zjazdu (projekty rezolucji, uchwały Komitetu Wykonawczego, a także niektóre inne) oraz fragmenty dyskusji poprzedzającej Zjazd. Tom kończą wybrane materiały pozjazdowe, a uzupełniają spis skrótów oraz indeks nazwisk.

Zasady edycji przedstawione zostały we wstępie.

J. T.

S. Kalašnikovová, **Otázka uznání SSSR de iure v politice Československa v letech 1924—1926**, Praha 1983, Academia, ss. 135, Studie ČSAV 15—83.

W pierwszym rozdziale Autorka zarysowuje politykę Czechosłowacji w stosunku do ZSRR w latach 1918—1923. Podstawowym tematem jest analiza czynników wpływających na zmiany w stanowisku polityków czechosłowackich w kwestii uznania ZSRR w okresie poprzedzającym konferencję lokarneską. Kalašnikovová rozpatruje zmiany w międzynarodowym położeniu Czechosłowacji, które skłaniały do szukania nowych rozwiązań, a także sytuację gospodarczą i poglądy poszczególnych partii. Rozpatruje wreszcie przyczyny, które doprowadziły do niepowodzenia akcji na rzecz uznania ZSRR.

Autorka wykorzystała archiwa praktyczne (w tym archiwum MSZ oraz Kancelarii Prezydenta), źródła publikowane, prasę oraz literaturę w językach czeskim, słowackim, rosyjskim, polskim, francuskim, angielskim, niemieckim i serbskim.

Uzupełnieniem jest streszczenie w języku rosyjskim.

J. T.

V. Fic, **Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930—1938. Příspěvek ke kritice českého buržoazního nacionalismu**, Praha 1983, Academia, ss. 213.

W historiografii czechosłowackiej stosunkowo rzadko spotyka się prace poświęcone dziejom prawicowych ugrupowań politycznych. Jest to bodajże pierwsza książka, której celem jest ukazanie całości dziejów jednej z takich partii jako elementu kształtującego się w latach trzydziestych w Czechosłowacji frontu prawicy.

Autor rozpatruje okoliczności, które doprowadziły do powstania Zjednoczenia Narodowego, jego utworzenie i program polityczny, porażkę podczas wyborów 1935 r., a wreszcie rozpad

w latach 1935—1938. Omawia też finansowe kulisy czeskiego życia politycznego. Niektóre sądy Autora są dość uproszczone, a stosowane określenia mogą budzić wątpliwości.

Na uwagę zasługuje bardzo solidna baza źródłowa książki. Autor wykorzystał archiwa z Pragi (m. in. Archiwum Kancelarii Prezydenta i Archiwum Czechosłowackiego Banku Państwowego), Brna, Hradca Kralové. Oprócz tego liczne źródła drukowane, 71 tytułów prasy oraz literaturę w językach czeskim, słowackim, rosyjskim, ukraińskim i polskim.

Książkę zaopatrzone w ilustracje, streszczenia w językach rosyjskim i niemieckim oraz indeks nazwisk (uwzględniający informacje o wymienianych osobach).

J. T.

J. Gebhart, A. Hájková, Jan Kuklík, **2245 dnů odporu. Podíl spojů a spojařů na národně osvobozeném zápase českého lidu v letech 1939—1945**, Praha 1980, Nakladatelství dopravy a spojů, ss. 248, 1 nlb, 19 fotografii.

Wydawnictwo to ma charakter pamiętkowy, ku czci bojowników z okupantem ze środowiska pracowników łączności na ziemiach czeskich. Zrozumiały jest więc brak przypisów oraz przeważnie opisowa forma pracy. Jest jednakże oparte na solidnej podstawie archiwalnej, Autorzy wykorzystali także źródła opublikowane oraz dość bogatą literaturę; zwłaszcza dla każdego historyka cenne są informacje o rozmaitych wydawnictwach nie przeznaczonych do szerszego rozpowszechnienia.

Zasadniczym tematem książki jest udział pracowników łączności w ruchu oporu, lecz Autorzy nie ograniczyli się do tak wąskiego ujęcia. Przedstawiane tu problemy i wydarzenia ukazali na tle całości dziejów czeskiego ruchu oporu, od marca 1939 r. do wyzwolenia wiosną 1945 r. Krótki wstępny rozdział poświęcili także problemom łączności w międzywojennej Czechosłowacji.

Istotna rola łączności w gospodarce oraz działalności publicznej współczesnego świata powoduje, że w książce znajduje się wiele cennych szczegółów ukazujących zarówno skuteczne formy sabotażu zarządzeń okupanta, jak też systemy łączności wykorzystywane przez czeski ruch oporu.

J. T.

R. Hlušíčková, **Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945—1948**, Praha 1983, Práce, ss. 179, 2 nlb.

Przedmiotem zainteresowania Autorki są losy tzw. konfiskat, czyli przedsiębiorstw przemysłowych w Czechosłowacji, skonfiskowanych na mocy ustanowionych po wyzwoleniu w 1945 r. przepisów przewidujących represje karne przeciwko kolaborantom i zdrajcom oraz wywłaszczających majątek niemiecki i węgierski. Konfiskaty znalazły się początkowo pod zarządem państwowym o charakterze tymczasowym, po dekretach nacjonalizacyjnych zaś z października 1945 r. powstało pytanie o ich dalsze losy, o ile nie podlegały nacjonalizacji. Wokół tej kwestii rozwinęła się walka polityczna. Hlušíčková przedstawia stanowiska poszczególnych partii politycznych, działalność sądów i administracji państwowej, akcje robotnicze (m. in. strajki przeciwko zamierzonemu zwrotowi konfiskat prywatnym właścicielom). Problem konfiskat był początkowo rozstrzygany na drodze kompromisów a ostatecznie rozwiązany w 1948 r. Autorka omawia prawne podstawy decyzji oraz ich skutki.

Uzupełnieniem są wybrane teksty norm prawnych oraz decyzji dotyczących losu konfiskat.

Autorka wykorzystała archiwa pras-
kie, źródła drukowane i literaturę w językach czeskim i słowackim.

J. T.

Dlouhodobé časové řady 1945—1980, Praha 1981, Výzkumný ústav sociálně ekonomických informací. Odbor soubor-

ných analýz a publikací Federálního statistického úřadu, ss. 190.

Publikacja ta, wydana techniką małej poligrafii i w niewielkim nakładzie, ma podstawowe znaczenie dla każdego historyka zajmującego się dziejami Czechosłowacji po II wojnie światowej. Jest to zestawienie danych statystycznych obejmujących w zasadzie okres 1945—1980, w miarę możliwości z porównaniem dla 1937 r. W niektórych wypadkach danych dla lat bezpośrednio powojennych (1945—1946) nie udało się ustalić, niektóre dane dla 1980 r. mają charakter wstępny. Tablice obejmują następujące działy: ludność, zatrudnienie i płace, dochód narodowy i produkt społeczny, inwestycje, środki trwałe, przemysł, budownictwo, rolnictwo, komunikacja, łączność, handel wewnętrzny, handel zagraniczny, poziom życia, oświata, kultura, opieka zdrowotna i społeczna, ceny. Tablice te są uzupełnione zestawieniem wskaźników dotyczących szeregu zagadnień z uwzględnieniem zmieniających się podstaw.

W zakończeniu wydawcy zamieścili bibliografię selektywną czechosłowackich statystycznych wydawnictw źródłowych za lata 1945—1980.

Tablice statystyczne zaopatrzone są w niezbyt liczne wyjaśnienia, niektóre dodatkowe komentarze znajdują się we wstępie, natomiast brak jest informacji o metodologii zbierania danych oraz opracowywania ich do publikacji.

J. T.

K. Kaplan, **Der kurze Marsch. Kommunistische Machtübernahme in der Tschechoslowakei 1945—1948**, München—Wien 1981, R. Oldenbourg Verlag, ss. 266.

Podstawowym pytaniem postawionym przez Autora tej książki jest, jak doszło do wydarzeń lutowych 1948 r. Z tego punktu widzenia rozpatruje proces rozwoju Czechosłowacji od wyzwolenia wiosną 1945 r. do 25 II 1948 r. Książka składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym Kaplan rozpatruje

polityczną strukturę społeczeństwa po wyzwoleniu, nie ograniczając się do partii politycznych, lecz uwzględniając także inne formy życia politycznego. Rozdział drugi dotyczy zmian w międzynarodowym położeniu Czechosłowacji po wojnie; Autora interesuje przede wszystkim proces związania się państwa z ZSRR i jego konsekwencje. Rozdział trzeci nosi tytuł, wyrażający w skrócie koncepcję Autora: „Od monopolu władzy Frontu Narodowego do monopolu władzy komunistów”. Przedmiotem zainteresowania są przemiany układu sił między partiami, narastający konflikt oraz umacnianie się pozycji KPCz. Rozdział ostatni omawia wydarzenia lutego 1948 r. Autor rozpoczyna od analizy przyczyn konfliktu, a następnie przedstawia dzień po dniu wydarzenia od 20 do 25 lutego.

Autor wykorzystał obficie czechosłowackie źródła archiwalne, przede wszystkim z Archiwum KC KPCz, imponującą liczbę czasopism oraz literaturę przedmiotu; bibliografia zamieszczona na końcu nie jest pełna. Książkę uzupełniają: składy gabinetów od IV 1945 r. do 15 VI 1948 r. oraz indeks nazwisk.

J. T.

Die Juden in den böhmischen Ländern. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 27. bis 29. November 1981, München—Wien 1983, R. Oldenbourg Verlag, ss. 368, 1 nlb.

Tom zawiera 14 referatów wygłoszonych podczas konferencji zorganizowanej przez Collegium Carolinum w listopadzie 1981 r., poświęconej historii Żydów na ziemiach czeskich. Referaty obejmują problematykę od IX w. do 1945 r.

Wśród tematyki referatów najnowszych dziejów dotyczą: *Działalność Heinricha Friedjunga, 1851—1920* (H. Bachmann), *Udział Żydów w życiu gospodarczym ziem czeskich* (G. Otruba), *Společné i politické położenie Žydův za časův Pierwszej Republiki* (L. Lip-

scher), *Antysemitická propaganda filmowa w początkach hitlerowskiej ekspansji na wschodzie 1939—1940* (S. Dolžel), *Niemieckojzyczna emigracja żydowska do Wielkiej Brytanii z Czechosłowacji 1938—1945* (E. Schmidt-Hartmann).

Referatom towarzyszy wprowadzenie oraz podsumowanie obrad. Uzupełniają tom dodatki: dane o „rozwiązaniu kwestii żydowskiej” przez hitlerowców na ziemiach czeskich, materiały statystyczne dotyczące Żydów na ziemiach czeskich od połowy XVIII w. do 1930 r., indeks nazwisk.

W odsyłaczach do referatów wskazane są źródła i literatura.

J. T.

JUGOSŁAWIA

D. F. Popłyko, Vasa Pelagić i Rossija. Iz istorii sierbskoj riewolucyjno-j mysli, Moskwa 1983, Izdatielstwo „Nauka”, ss. 254, 2 nlb.

Osoba V. Pelagicia (1838—1899), znanego działacza serbskiego ruchu socjalistycznego, publicysty i pedagoga, interesowała już szeroki krąg badaczy. Omawiane studium ukazuje związki Pelagicia z Rosją w kontekście ewolucji jego poglądów społeczno-politycznych.

Układ pracy jest chronologiczny. W pięciu rozdziałach Autorka śledzi działalność Pelagicia od r. 1860, podkreślając ogromny wpływ studiów uniwersyteckich w Moskwie na kształt jego poglądów. Poszczególne rozdziały poświęcone są kolejno okresom: 1860—1870, 1871—1875, 1875—1878/79, 1880—1891, 1892—1899. Periodyzacja ta uwarunkowana jest kolejnymi fazami działalności Pelagicia, poczynając od jego pobytu w Rosji, poprzez działalność w Omladynie i uczestnictwo w powstaniu w Bośni i Hercegowinie w l. 1875—1878, aż do okresu emigracji z Bośni w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w.

Praca zawiera bogaty materiał faktograficzny. Podstawę źródłową pracy stanowią publikacje i listy Pelagicia, częściowo tylko wydane drukiem. Wie-

le z nich odnaleziono w trakcie ostatnich badań w archiwach i bibliotekach. Ponadto Autorka wykorzystwała inne źródła ukazujące związki Pelagicia z Rosją, np. oficjalne raporty dyplomatów, pamiętniki, prasę.

Cennym uzupełnieniem tej książki są ilustracje. Odczuwalny jest natomiast brak osobnej bibliografii i indeksów, chociaż podstawowe wiadomości o wykorzystanej literaturze znaleźć można w przypisach.

H. G.

RUMUNIA

C. Bogdan, A. Platon, **Capitalul străin în societățile anonime din România în perioada interbelică — cu referire specială la anii 1934—1938**, București 1981, Editura Academiei, ss. 246.

Książka składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym Autorzy przedstawiają ogólne zagadnienia przenikania kapitałów obcych do gospodarki rumuńskiej w latach międzywojennych. Rozdział drugi — zawierający bogaty materiał statystyczny — ukazuje udział kapitałów obcych w spółkach akcyjnych według gałęzi gospodarki narodowej. W rozdziale trzecim Autorzy przedstawiają rozmiary zysków osiąganych przez kapitał zagraniczny w spółkach akcyjnych w latach 1934—1938. Rozdział czwarty ukazuje rozmiary odpływu kapitałów i zysków z Rumunii w latach 1922—1941. Krótki rozdział piąty zawiera ocenę skutków działalności kapitałów obcych w Rumunii.

Oprócz tablic zamieszczonych w tekście uzupełnieniem książki w zakończeniu jest 16 tablic całościowych, ukazujących zarówno ewolucję udziału kapitałów obcych w rumuńskich spółkach akcyjnych, jak też osiągane przez nich zyski i wycofywanie ich za granicę.

Podstawą źródłową pracy są archiwalia oraz prasa rumuńska, niemiecka i francuska (także periodycznie wydawane informatory gospodarcze). Wykaz tytułów podano w bibliografii, która obejmuje także wybraną literaturę w ję-

zykach rumuńskim, francuskim i niemieckim.

J. T.

WĘGRY

E. Arató, **A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája** (Ideologia narodowa narodowości na Węgrzech), Budapest 1983, ss. 292.

Po śmierci wybitnego historyka, znawcy dziejów Europy Środkowo-Wschodniej i spraw narodowościowych, książkę jego przygotował do druku i zaopatrzył w posłowie E. Niederhauser. Jest to pełna wersja opracowania przygotowanego przez Autora dla t. V dziesięciotomowej *Historii Węgier*. Stąd syntetyczny charakter pracy, bogatszej jednak o liczne wątki, które ze względów choćby redakcyjnych w wielkim zbiorowym zamierzeniu mieścić się nie mogły. Obejmuje ona lata 1790—1848, choć rozpatrując poszczególne „kwestie narodowe” Autor wielokrotnie odwołuje się do odleglejszej znacznie przeszłości, np. przywilejów stanowych. Procesy narodotwórcze w epoce „narodzin nowoczesnych narodów” — w poszukiwaniu istotnych związków przyczynowych — rozpatruje możliwie wszechstronnie. Omawia kolejno: ruchy i ideologię narodową ludów niewęgierskich w procesie burżuazyjnego (mieszczańskiego) rozwoju; rolę języka i oświaty w służbie liberalizmu i narodowego równouprawnienia; stosunki między Węgrami a „narodowościami”; umacnianie się cech burżuazyjnych w ruchach narodowo-politycznych; zaostrenie się przeciwieństw narodowych w przededniu Wiosny Ludów; odrębności rozwojowe poszczególnych narodów; cechy charakterystyczne nowoczesnej ideologii narodowej. Wprawdzie relacje między przedstawionym materiałem opisowym a konstrukcjami teoretycznymi budzić mogą niekiedy wątpliwości, wnioski stanowią przykład dojrzałej syntezy i inspirację do dalszych badań.

M. K.

I. Diószegi, **A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok** (Drogi węgierskiej polityki zagranicznej. Studia), Budapest 1984, ss. 419.

Prace znanego historyka węgierskiego zainteresują historyków polskich z wielu powodów. Po pierwsze, ukazują one Węgry i sprawy węgierskie nie tylko „na tle” polityki europejskiej (do czego przywykliśmy), ile jako jej element organiczny; po wtóre, dowodzą, że Węgry były — także w okresie dualizmu — nie tylko przedmiotem, lecz również podmiotem polityki międzynarodowej. Stosownie do tego stanu rzeczy działali politycy węgierscy, o których pisze Autor. Blisko dwieście stron poświęca on Gyuli Andrássemu i Istvánovi Tisza. Odnajdujemy tam wiele mało- lub wcale nie znanych informacji o ich stosunkach w świecie politycznym Europy, o kontaktach z Metternichem, Bismarckiem czy Disraelim, o roli i poglądach Tiszy w przededniu I wojny światowej. Znajdujemy także nowe interpretacje paryskiej konferencji pokojowej i węgierskiej polityki zagranicznej po rozpadzie dualistycznej monarchii. Książkę zamyka rozdział przedstawiający poglądy Autora na problemy analizy i interpretacji zjawisk historycznych.

M. K.

A két világháború közötti Magyarországról (O międzywojennych Węgrzech), Vélemények/Viták (Opinie/dyskusje), [red.:] M. Lackó, Budapest 1984, ss. 505.

Pod redakcją Miklósa Lackó (i z jego autorskim udziałem) ukazał się wybór studiów o międzywojennych Węgrzech. W czterech częściach — gospodarka i społeczeństwo, stosunki międzynarodowe, życie polityczne, ideologia — ujęto prace dwunastu Autorów. Zestaw tego rodzaju zawsze pobudza do dyskusji, stanowi m. in. wyraz preferencji redaktora całości, z założenia odzwierciedla stan historiografii, ilustruje tyl-

ko pewne, uznane za ważne problemy. Wydaje się, że mamy do czynienia z wyborem udanym. Historyka polskiego zainteresują zwłaszcza artykuły, które traktują o krajach Europy naddunajskiej czy sprawach węgierskich w sposób ułatwiający rozważania porównawcze. Do takich należą prace Gy. Ránkiego o *Małych krajach doliny Dunaju w międzynarodowym systemie gospodarczym i politycznym* (1919—1945), Gy. Juhásza „*Appeasement*” i *Niecka Dunaju*; lecz również odnoszące się do wewnętrznych problemów społecznych, jak T. Hajdu „*Nadprodukcja*” *inteligencji i jej społeczne efekty* bądź L. Tilkovszkiego *Węgierskość i narodowość*, Zs. L. Nagy *Liberalna opozycja wobec reżimu Horthyego*, M. Lackó *Gyula Szeffü i jego współcześni*, M. Szabó *Rocznice polityczne w systemie horthystowskim* i pozostałe.

M. K.

I. Romsics, **Ellenforradalom és konszolidáció** (Kontrewolucja i konsolidacja), Budapest 1982, ss. 281.

Książka Romsicsa (podobnie jak wzmiankowana tu praca Zs. L. Nagy) dotyczy pierwszego dziesięciolecia w życiu politycznym Węgier międzywojennych. Choć formalnie ma ona raczej charakter popularnonaukowy, zasługuje na szczególną uwagę ze względu na rozległą panoramę opisywanych zjawisk politycznych i społecznych oraz udany zamysł syntetyzujący w sposób oryginalny wydarzenia lat 1919—1931. Autor rozpatruje kolejno „z lotu ptaka” rysy podstawowe społeczeństwa węgierskiego u progu wieku i elementy kontrewolucji w rewolucjach 1918—1919; wewnętrzne przesłanki i zewnętrzne okoliczności zwycięstwa kontrewolucji; początki „konsolidacji” (polityka wewnętrzna pierwszych rządów Telekiego, reforma rolna i sytuacja gospodarcza, próby restauracji Karola IV(I); właściwą „konsolidację” w pierwszych latach rządów Bethlena (do 1926 r.); politykę konserwatywnych reform i aktywizację poli-

tyki zagranicznej (do 1931 r.); by zakończyć wykład wizją społeczeństwa węgierskiego — oceną zmian — u progu lat trzydziestych. Wydawnictwo uzupełniają: wykaz literatury, chronologia wydarzeń, ciekawe fotografie i mapa.

M. K.

Gy. Ránki, **Mozgásterek, kényszerpályák Válogatott tanulmányok** (Swo-boda ruchów, drogi wymuszone. Wybór studiów), Budapest 1983, ss. 541.

Pod literackim tytułem opublikowano wybór prac wybitnego historyka węgierskiego. Większość spośród nich znalazła już swe miejsce w literaturze historycznej, lecz umieszczenie ich w jednym tomie pozwala odczytać na nowo koncepcje Autora. Studia zgrupowano pod trzema tytułami: „Teoria i metodologia”, „Historia gospodarcza i społeczna”, „Dzieje polityczne”. Historyków Europy Środkowo-Wschodniej najżywiej zainteresują rozprawy i artykuły na temat roli Budapesztu w rozwoju gospodarczym Węgier, problemów kryzysu gospodarczego 1929—1933, Środkowej i Południowo-Wschodniej Europy w piśmiennictwie historycznym dotyczącym II wojny światowej; historyków politycznych dziejów Węgier np. rozprawa o wyborach w Budapeszcie w 1939 r., w której Autor analizuje wyniki wyborów (wg dzielnic i obwodów wyborczych), skorelowane z podstawowymi społecznymi cechami wyborców (na podstawie obejmujących ponad 300 tys. nazwisk spisów wyborczych z lat późniejszych). Metodologów zainteresują również studia o problemach historiografii porównawczej, a historyków mentalności esej książkę zamykający: *O wierze, iluzjach i polityce* (na marginesie autobiografii Mihálya Károlyiego).

M. K.

Zs. L. Nagy, **Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919—1931)** [Liberalna opozycja wobec Pethlena (Liberalne partie mieszczańskie 1919—1931)], Budapest 1980, ss. 242.

Dzieje liberalnej opozycji w okresie zwanym „bethlenowską konsolidacją” stanowią ważny fragment historii politycznej Węgier międzywojennych. Ich opisanie służy zarówno wyjaśnieniu wielu mechanizmów władzy politycznej, jak idei, prądów umysłowych, a także iluzji właściwych i charakterystycznych dla Węgier i formacji liberalno-mieszczańskiej w wielu krajach międzywojennej Europy. Wykład obejmuje nie tylko okres rządów kolejnych gabinetów hr. Istvána Bethlena (IV 1921—VIII 1931), lecz również ich „prehistorię”, od upadku Republiki Rad w sierpniu 1919 r. Autorka przedstawia dzieje walk politycznych wokół programów, koncepcji ustrojowych, lecz także „polityczną codzienność”, zmagania partii i organizacji politycznych omawianego nurtu z lewicowym radykalizmem, nowymi organizacjami radykalnej prawicy, z rządem wreszcie o koncepcję „konsolidacji” i oblicze praktyki politycznej. Dowodzi, że nie były to zmagania beznadziejne, że choć doświadczenia obu rewolucji i zwycięskiej kontrrewolucji ograniczały szanse „pośrednich” rozwiązań, obecność liberałów na scenie politycznej „cywilizowała” reżim. Sprzyjała reformom — np. prawa wyborczego — utrudniała drogę do władzy „nowej prawicy”.

M. K.

Gy. Juhász, **Uralkodó eszmék Magyarországon** (Dominujące na Węgrzech idee) 1939—1944, Budapest 1983, ss. 340.

Książka znanego historyka, specjalisty od polityki zagranicznej Węgier lat 1918—1944, wywołała żywe zainteresowanie publicystów, nim zdążyły się ukazać pierwsze recenzje w czasopismach naukowych. Po raz pierwszy bowiem zajął się Autor obszernie historią myśli politycznej jako jednego z wyznaczników polityki zagranicznej. Wzbogacił tym samym własne i cudze prace z historii dyplomacji i polityki międzynarodowej. Omawia lata II wojny światowej, gdy kolejne rządy węgierskie chcia-

ły przystąpić do wojny, w nadziei na rewizję terytorialnych wyników I wojny światowej, gdy następnie, dostrzegając nadciągającą klęskę, pragnęły kraj z wojny „wycofać” i gdy doszło do niemieckiej okupacji Węgier i przejęcia władzy przez strzałokrzyżowców. Pracę podzielił Autor chronologicznie na trzy okresy (rozdziały): „Gdy lawina ruszyła 1939—1940”, „Niesieni przez lawinę 1940—1942”, „Co czynić? 1943—1944”. Na szczególną uwagę zasługują fragmenty poświęcone historycznym wizjom położenia Węgier w Europie Środkowo-Wschodniej, „węgierskiemu radykalizmowi”, węgierskiej „wspólnocie narodowej” i problemom narodowościowym, wojennym wyobrażeniom przyszłości Węgier po wojnie (wśród „małych” państw europejskich), „historycznym zadaniom” Węgier i nowym „powołaniami” klas średnich.

M. K.

ZSRR

Sowietskaja kultura. Istorija i so-wriemiennost’, Moskwa 1983, Izdatielstwo „Nauka”, ss. 431, 1 nlb.

Problematyka kultury, jakkolwiek od końca lat pięćdziesiątych stale obecna w historiografii radzieckiej, często była traktowana formalnie i dopiero od lat siedemdziesiątych stała się terenem eksplorowanym już coraz wszechstronnie. Historyczne badania kulturoznawcze w ZSRR wiążą się przede wszystkim z nazwiskiem Maksyma Kima, z pochodzenia Koreańczyka, uczonego, którego upór i energia w dużej mierze przyczyniły się do sukcesów historiografii radzieckiej w tym zakresie. Nic też dziwnego, iż pierwszy artykuł omawianego tu zbioru poświęcony jest życiu i dorobkowi naukowemu Kima.

Na całość książki składa się 29 artykułów, ułożonych w 4 grupach tematycznych: a) ogólne problemy historii kultury i metodologia, b) aspekty międzynarodowego rozwoju kulturalnego ZSRR, c) aspekty regionalne i narodowe w samym ZSRR, d) charakterystyka etapów

rozwoju kultury w Związku Radzieckim oraz historiografia.

W poszczególnych artykułach Autorzy zastosowali różne recepty badawcze. Akademik B. Piotrowski (*O znaczeniu kulturnego nasledija w razwitiu kultury*) napisał coś w rodzaju eseju historyzoficznego, a np. S. Fiediukin (*Bolszewistskaja partija i intelliencijskaja w period miezdu fiewralem i oktiabriem 1917 g.*) i W. Jesakow (*Pierwyj biudżet sowietskoj kultury*) — rozprawy źródłowe, W. Daniłow zaś (*K izuczeniju kultury i byta sowietskoj dokołchoznoj dieriewni*) oraz W. Jermakow (*K woprosu o periodizacii istoriografii sowietskoj kultury*) przedstawili szkice historiograficzne z różnych punktów widzenia. Nie brak i innych, nawet dyskusyjnych ujęć, jak np. zaprezentowanych przez Ju. Borisowa nieco spekulatywnych rozważań o koncepcjach Lenina w zakresie budowy socjalizmu (*O wzaimoswiazii ekonomiki, politiki i kultury w lenińskom planie postrojenija socyjalizma*).

W zbiorze znaleźć można prawdziwie bogactwo problemów, jest on bowiem zarazem swoistym podsumowaniem, wskazaniem na przyszłość i analizą aktualnego stanu historiografii radzieckiej. Pozycję tę można polecić badaczom polskim.

W tej interesującej i starannie wydanej książce zadziwia jedynie bezstroska, z jaką potraktowano potrzeby czytelnika, pozbawiając go indeksu niezbędnego w pozycji tego typu.

R. W.

W. P. Portnow, M. M. Sławin, **Etapy razwitijsa sowietskoj konstitucii (istoriko-prawowoje issledowanije)**, Moskwa 1982, Izdatielstwo „Nauka”, ss. 310, 2 nlb.

Interesująca pozycja, poświęcona prawnym i historycznym aspektom rozwoju aktów konstytucyjnych w ZSRR, od 1917 r. poczynając. W budowie pracy Autorzy zastosowali wariant bardzo prosty, za to pozwalający równie klarownie prowadzić wykład. Warto do-

dać, że wzorowo prezentuje się język, prosty, bez zdań rozbudowanych nadmiernie, zawsze logiczny i zrozumiały.

Całość zawiera sześć rozdziałów omawiających chronologicznie poszczególne dokumenty konstytucyjne. Każdy rozdział zawiera tło historyczne, z dobitnie zaznaczonymi zmianami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi, z których wynikała potrzeba dalszych przemian i modyfikacji prawnych oraz ustrojowych (podporządkowanie działalności legislacyjnej ogólniejszym procesom społecznym). W kolejnych rozdziałach opisano: akty prawne II Zjazdu Rad, Deklarację Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego (m. in. sprawy Zgromadzenia Ustawodawczego i III Zjazd Rad), konstytucje: RFSRR z 1918 r., ZSRR z 1924, 1936 i 1977 r.

Omówiona tu pozycja może być przydatna dla badaczy dziejów ZSRR.

R. W.

Ju. A. Szczetinow, **Kruszenie młiekoburżuaznej kontrrewolucji w Sowieckiej Rosji (koniec 1920—1921 g.)**, Moskwa 1984, Izdatielstwo Moskowskiego uniwersitetu, ss. 148, 2 nlb.

Książka Szczetinowa, niewielka rozmiarami, zasługuje na baczną uwagę. Autor powraca w niej do niegdyś aktualnych koncepcji o politycznej (a więc tak czy owak i organizacyjnej) identyczności każdego wystąpienia antykomunistycznego. Obóz tzw. demokracji drobnomieszczańskiej przedstawia on jako jednolity, zjednoczony przez nadrzędną ideę walki z partią komunistyczną. Owa negatywna idea przesłania wszelakie różnice, które w ujęciu Autora ograniczały się jedynie do różnic w taktyce. Ba, tylko taktyka właśnie, a nie co innego, miała powstrzymywać przywódców demokratycznych partii drobnomieszczańskich od udziału w bloku z burżuazją (to samo pewnie odnosi się i do monarchistów).

Autor, czerpiąc obficie z doświadczeń historiografii lat czterdziestych i początkowych pięćdziesiątych, jednocześnie nie skąpi nowych materiałów,

powołuje się np. na emigrantów (poprzez nieco enigmatyczną „Kolekcję CGAOR”), na akta z centralnych archiwów radzieckich. A więc najwartościowszą warstwą omawianej książki okazuje się faktografia, lecz nie suche, izolowane fakty. Mam na myśli przede wszystkim łańcuchy wydarzeń mało lub nawet zupełnie nie znanych, a powiązanych wzajemnie. I gdyby nie owa, zaznaczona wyżej, tendencja Autora do zacierania różnic między poszczególnymi niekomunistycznymi nurtami politycznymi, lektura książki Szczetinowa byłaby nawet pasjonująca.

I w tej pozycji, jak we wszystkich uniwersyteckich publikacjach w ZSRR, brak indeksu.

R. W.

W. A. Kozłow, **Kulturnaia rewolucyja i kriestjanstwo 1921—1927 (Po matieriałam Jewropiejskoj czasti RSFSR)**, Moskwa 1983, Izdatielstwo „Nauka”, ss. 215, 1 nlb.

Autor podjął temat wdzięczny badawczo i zarazem bardzo niełatwy, gdyż sporo w nim spraw jednocześnie konkretnych i niedookreślonych. Trochę owych niejasności weszło — bo wejść musiało — i do książki Kozłowa. Autor podzielił ją na pięć rozdziałów, w których część wątków powtarza się, choć rozpatrywana jest w różnych płaszczyznach.

W rozdziale pierwszym zobrazowano stan kultury chłopstwa rosyjskiego w początkach lat dwudziestych, z uwzględnieniem pierwszych osiągnięć i kierunków poczynań władz radzieckich na wsi w zakresie rozwoju kultury. Rozdział drugi poświęcono pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej na wsi (z podziałem chronologicznym na lata 1921—1923 i 1924—1927). W rozdziale trzecim znalazły się skomplikowane zagadnienia wpływu warunków socjalno-ekonomicznych i społeczno-politycznych na przemiany kulturalne wśród chłopstwa. Następny, czwarty rozdział traktuje o zmianach w świadomości politycznej i w ogóle światopoglądowych

w chłopstwie (m. in. stosunek do partii komunistycznej, słabnięcie religijności, wyobrażenia o sprawiedliwości społecznej). Wreszcie w ostatnim, piątym rozdziale zgromadził Kozłow wątki dotyczące rozprzestrzeniania się wiedzy na wsi, od cofania się analfabetyzmu poczynając, poprzez książkę i prasę, by zakończyć nadzwyczaj ciekawym, lecz tylko pobieżnie zaznaczonym zagadnieniem zmian w języku chłopstwa i poszerzania zasobu leksykalnego.

R. W.

G. G. Bogomazow, **Formowanie osnow socjalistycznego choziajstwiennogo miechanizma w SSSR w 20—30-je gody**, Leningrad 1983, Izdatielstwo Leningradskogo uniwersiteta, ss. 160.

Książka poświęcona od lat analizowanej w ZSRR i na Zachodzie problematyce mechanizmów gospodarki radzieckiej. Autor przebadął ważny i skomplikowany zarazem okres 1917—1936, jakkolwiek tematycznie wyraźnie koncentruje się na kilku tylko zagadnieniach.

Koncepcja Autora spowodowała, że układ pracy jest cokolwiek skomplikowany: poszczególne rozdziały ujęte są zarazem chronologicznie i rzeczowo. I tak w rozdziale I omówiono prace klasyków marksizmu (w istocie Lenina), w rozdz. II — podstawowe mechanizmy okresu komunizmu wojennego, z uwzględnieniem rysu historiograficznego, w rozdz. III — także mechanizmy w latach początkowych nepu, wreszcie w rozdz. IV — zakończenie procesu kształtowania się mechanizmów gospodarczych we wczesnych latach trzydziestych.

Książka, choć pisana językiem chwilami zgola nieprzejrzystym i nie zawsze wolna od ujęć schematycznych, w całości wszelako jest nadzwyczaj ciekawą próbą wyjaśnienia istoty mechanizmów działających w gospodarce radzieckiej. Zrozumienie owych mechanizmów jest możliwe tylko w związku z nader szerokim ujęciem, uwzględniającym także aspekty społeczne i polityczne, Bogoma-

zow, jeśli nawet nie ukazał całości, niemniej wyjaśnił sporo. Na przeszkodzie jeszcze lepszemu wynikowi stanęło kilka spraw, przede wszystkim jednak rezygnacja z kwerendy archiwalnej i przedstawienia dyskusji wewnętrznych (tj. na forum partyjnym i w odpowiednich instancjach państwowych). Korzenie zjawisk pozostawił Autor zatem nie wyjaśnione. Mimo to książkę można polecić czytelnikowi fachowemu.

R. W.

A. Ch. Machmutowa, **Stanowienie sowietskogo obrazowanija u tatar (Bor'ba wokrug szkolnogo woprosa. 1861—1917)**, Kazań 1982, Izdatielstwo Kazanskogo uniwersiteta, ss. 96.

Praca Alty Machmutowej, poświęcona oświacie laickiej w Tatarii, ma na celu ujawnienie prawidłowości historycznych i dróg wiodących ku owej oświacie. W książce prowadzi się wykład bardzo oszczędnie, każde zdanie niesie znaczną treść informacyjną. Zapewne zaważył tu limit objętości.

W czterech rozdziałach Autorka rozpatrzyła kolejno: problem starego szkolnictwa tatarskiego, szkół rosyjsko-tatarskich w XIX w. (tworzone przez władze carskie z myślą o rusyfikacji ludności miejscowej), przełomowe znaczenie rewolucji lat 1905—1907 oraz trudny i przepełniony wewnętrznymi sprzecznościami okres między rewolucjami (1907—1917).

Całość osnuta jest wokół kilku zasadniczych wątków: tworzenia się nowoczesnej świadomości narodowej Tatarów, współzycia ich z Rosjanami, powstawania nowej struktury społeczeństwa tatarskiego, wpływu przemian społecznych na teorię i praktykę szkolnictwa tatarskiego. Wywody swoje Machmutowa dokumentuje obficie materiałami źródłowymi, nie pomija także ówczesnej prasy i literatury fachowej. Mankamentami obciążającymi walory użytkowe książki są: brak indeksów i umieszczenie przypisów po każdym rozdziale, co jest wygodne jedynie dla redaktorów.

R. W.